

KRÓNIKA

EMLÉKEZÉS RIBEIRO COUTÓRA

Ribeiro Couto, a nagynevű brazil költő, tizenöt évig volt hazájának belgrádi nagykövete. Amikor megbízatása lejárt, útban hazafelé, Párizsban érte a váratlan halál.

Coutónak nehéz gyermekkorra volt. Tizennégy éves korában elvesztette édesapját, s özvegy édesanyja sok nélkülözés közt nevelte fel. Sao Paulóban és Rio de Janeiróban járt iskolába, s önmaga kereste meg mindennapi kenyerét: újságcikkeket írt, korrigált. Jogot végzett, közben tüdőbajos lett, s néhány évet szanatóriumban kellett töltenie. Aztán diplomáciai szolgálatba lépett, magas állásokba került, hírnevet és vagyont szerzett. Sohasem felejtette el, hogy valaha nélkülözött, s mindenütt ott volt, ahol segíteni kellett. Jósága, adakozó készsége a tékozlással volt határos. Azt mesélik, hogy ötezer dináros borraivalókat adott. Egyszer a Plitvicei-tavaknál járt, s egy asszony halat sütött neki. Couto egy kisebb fizetésnek beillő összeggel jutalmazta. Sok anekdota szól Coutóról a költőről, a jötevőről, aki munkahelyén komolyan véggezte feladatait, a mindennapi életben azonban kissé bohém természetű volt.

Nikola Milićević szerint, aki a zágrábi *Telegram*ban emlékezik meg Coutóról, mindez sok mindent megmagyaráz Couto költészetéről. Meg volt ugyanis győződve, hogy az irodalomnak segítenie kell az embernek, hogy higgyen és reméljen. Egyszer azt mondta az említett cikkírónak, hogy aki nem hisz az életben, az ne is írjon.

Couto mindig hitt az életben és az emberben — mondja Milićević. Sejtette, hogy sohasem találja meg ideáljait, mégsem szűnt meg keresni őket.

Klasszikus, de korszerű, tiszta, egyszerű költészete nagy elismerésben részesült Brazíliában. Couto sokáig élt külföldön, a világ minden táján megfordult, de versei a hazai talajból táplálkoztak. Brazília mezőinek színei, a falvak és nagyvárosok tarka élete ihlették, akármerre járt. Már költői útjának elején azt a célt tűzte maga elé, hogy megteremtse Brazília költészetét. Meg is teremtette. Hű maradt a portugál nyelv hagyományaihoz, de sok szál

fűzte a francia nyelvhez és irodalomhoz is. Műveinek egy részét franciául írta. 1958-ban franciául megjelent verskötetéért elnyerte a Francia Költők Társaságának jutalmát. De akkor is, amikor franciául írt, brazil maradt.

Couto tizenöt évig tartózkodott Jugoszláviában, megtanulta a szerbhorvát nyelvet, könyvei jelentek meg a jugoszláv népek nyelvein, sok barátra tett szert nálunk. Sokat tett Brazília és Jugoszlávia népeinek barátságáért. S amikor elment tőlünk, 65 éves korában, Párizsban érte utol a halál. Hazafelé tartott, s idegenben kellett meghalnia.

TALÁLKOZÁS HEMINGWAYJEL

Simone de Beauvoir folytatja önéletrajzi műveinek ciklusát. Nemrég jelent meg Sartre folyóiratában, a *Les Temps Modernes*-ben az író nő visszaemlékezéseinek új fejezete *La Force des Choses* címmel. Simone de Beauvoir Franciaország felszabadulásának leírásával kezdi vallo-másainak ezt a részét.

Abban az időben az emberekben megduzzadt az önbizalom, könnyebben közeledtek egymáshoz, könnyebben nyitották meg szívüket egymás előtt. Pártok és klikkek alakultak, ekkor kerültek sajtó alá Sartre és Camus művei, melyeket a megszállás idején írtak. Simone de Beauvoir épp ekkor tért vissza spanyolországi irodalmi körútról, s a magával hozott élelmiszert és pulóvereket szétosztotta barátai között. Hemingwayjel való ismeret-sege is ebből az időből származik.

Élt akkoriban Párizsban egy bizonyos Lise kisasszony, aki a Champs-Élysées-n cirkálva ismeretséget kötött az amerikai tisztekkel. Találkát beszélt meg velük, ajándékokat fogadott el tőlük — a legtöbb találkára azonban nem ment el. Lise egyszer megkérdezte Simone de Beauvoirtól és Sartre-től, szeretnének-e megismerkedni Hemingwayjel. Az ajánlatnak természetesen mindketten megörültek. A találkozást ekképp írja le Simone de Beauvoir: „Hemingway mint haditudósító tartózkodott Párizsban. A Ritzben lakott, s aznap este épp találkája volt fivérével. Az ő kíséretében mentünk Hemingwayhez Lisa, Sartre meg én. A szoba, melyben Hemingway lakott, nem felelt meg a Ritzről alkotott elképzeléseimnek: nagy volt, de csúnya, két rézágý állt benne. Az egyik en feküdt Hemingway, pizsamában, szemét zöld napellenző védte. Keze ügyében, egy asztalon, nagyszámú whiskysüveg — üresen vagy félig telten. Hemingway felemelkedt, kezét adott Sartre-nak, majd megölelte. „Ön tábornok! — mondta neki. — Én csak százados vagyok; ön a tábornok!” (Ha ivott, mindig szerény volt.) Beszélgetés közben sűrűn ürítették ki a whiskypoharakat, s lelkesedtek egymásért. Hemingway influenzás volt, mégis sziporkázott. Sartre-t legyúrta az álom, s hajnali háromkor hazadülöngélt; én reggelig maradtam.”

EGY ÍRÓ INDULÁSA

John Masterst mint az indiai viszonyok hivatott ábrázolóját tartják számon. Az olvasók most közelebről is megismerhetik irodalmi munkásságának kezdetét: a *Harper's*ben ugyanis egy önéletrajzi írást tett közzé, s épp indulását, első irodalmi szárnypróbálgatásait mondja el.

Egy ideig hivatásos katona volt Indiában. A második világháborút Irakban, Szíriában, Iránban és Burmában harcolta végig. Amikor kikiáltották India függetlenségét, Masterst nyugdíjazták. A végkielégítés és a nyugdíj összege igen csekély volt. 32 éves volt ekkor, két gyermek apja. Úgy határozott, hogy felcsap idegenvezetőnek a Himaláján, s az Egyesült Államokba utazott, hogy felkínálja szolgálatait a turisztaszervezeteknek. Szándékát nem sikerült megvalósítania, de egy újságírónak nyilatkozatot adott, s ez döntően befolyásolta további életútját. Az újságíró ugyanis az interjú után magánemberként beszélt vele, s miután Masters epésen számolt be arról, milyen nézetek uralkodnak az indiai viszonyokról Hollywoodban és általában Amerikában, az újságíró azt ajánlotta neki, írja meg véleményét. Masters elfogadta a jó tanácsot, s 1000 dollárt keresett cikkével. Ez arra ösztönözte, hogy mondjon le az idegenvezetésről, s szentelje magát az írásnak. Kiszámította, hogy a végkielégítésből és nyugdíjából két évig is megélhet családjával, még akkor is, ha írásaival ezalatt semmit sem keres. Ezt az időt próbának szánta. Amerikába hívta feleségét és gyermekeit, s munkához látott. Egymás után írta cikkeit, elbeszéléseit Indiáról, a lapok és folyóiratok azonban kivétel nélkül visszautasították írásait. Ekkor az az ügynök, aki első írását elhelyezte, összeköttetésbe hozta egy kiadóval. Ez könyvet rendelt tőle azzal, hogy először írjon próbafeljezeteket. Masters három hét múlva szállította írásait, s a kiadó meg volt elégedve, ám az előleg körül nézeteltérés támadt köztük. Közben egy angol kiadó azt tanácsolta Masters kiadójának, ne kísérletezzen egy leszerelt indiai angol tiszttel, mert az biztosan írástudatlan és neofasiszta. Erre az amerikai kiadó megszakította tárgyalásait Mastersszel. A volt katona bosszút akart állni; be akarta bizonyítani, hogy igenis lehet belőle író. Számot vetett magával, s megállapította, hogy mintegy 35 témája van. Elhatározta, hogy regényciklust ír. Midőn arról gondolkodott, mivel kezdje, úgy érezte, hogy India legújabbkori történetében a legfontosabb esemény az 1857. évi lázadás volt, mely szétzúzta a britek és indiaiak egymás iránti bizalmát. Hat hónap alatt megírta könyvét. Ügynöke eljuttatta egy kiadóhoz, s az elvben elfogadta. A kiadó tanácsadói azonban elutasították. Még tíz kiadóhoz jutott el a kézirat — sorsa azonban mindenütt ugyanaz volt. Akkor már másfél év elmúlt a két-éves próbaidőből, s Masters kénytelen volt megállapítani, hogy pénze gyorsabban fogy, mint tervezte. Arra a véleményre jutott, hogy kísérlete nem sikerült, s feleségével megállapodott, hogy az állást vállal, ő pedig a háztartást vezeti. Időközben panaszkodott barátjának — egy kiadó

munkatársának. Addig Masters azt a nézetet vallotta, hogy az üzletet el kell választani a barátságtól. Barátja elolvasta kéziratát, s a Viking Press kiadónak ajánlotta. 1950 tavaszán a könyv megjelent, s a hónap legjobb könyvének nyilvánították. 16 000 dollárt keresett vele Masters; ez elegendő volt, hogy megszabaduljon anyagi gondjaitól, és hozzálásson terveinek megvalósításához.

KÉT ÚJ „ÚJ REGÉNY”

A francia „új regény” forrásai nem apadtak ki. Nemrég jelentek meg az „új regény” két képviselőjének új művei: Nathalie Sarraute-é és Claude Mauriacé. A párizsi Express szerint a két regénynek néhány közös vonása van, többek között az, hogy mindkét író beleszövi regényébe a regényalkotás folyamatát és problémáit, ezzel pedig a végső határig juttatja a regényforma felbonthatásának elméletét.

Azt a tételt, melyet Nathalie Sarraute még 1950-ben *l'Ère du soupçon* (A kételkedés korszaka) című regényében kifejtett, most alkalmazza *Les Fruits d'Or* (Aranygyümölcs) című regényében: „... a pszichológiai elem, mint a pikturális elem a festészetben, lassan megszabadul a tárgytól, mellyel egységet alkotott. Sőt minden valószínűség szerint egy pillanatban megszabadulhat minden alaptól, támasztéktól, s elegendő lesz önmagának. Az író neki szenteli egész kutatómunkáját, s ő kell hogy lekösse az olvasó figyelmét... El kell ugyanis kerülni, hogy az olvasó figyelme szétszóródjon, s a személyek uralkodjanak el rajta...” Sarraute új regényében nincsenek is személyek, nem is szól az emberről, hanem egy könyvről, s a könyv — maga az *Aranygyümölcs*. A regényben különböző vélemények sorakoznak a műről, de az egyes vélemények hordozói, képviselői nem különböznek eléggé egymástól.

Mauriac regényének címe *L'Aggrandissement* (Nagyítás), s még következetesebben zárja ki a személyeket, mint Sarraute alkotása. Itt ugyanis a szereplőknek nem nézeteik ütköznek össze, hanem az egymásról alkotott képzeitek, melyeket néma találkozásaik alkalmával, ahogy a szerző nevezi: „belső dialógusokban” alkottak egymásról. Ez a „belső dialógus” magában a szerzőben folyik, mikor műveiről elmélkedik egy balkonon, egy párizsi utcában, melynek sarkán a villanyrendőr váltogatja színeit. Csupán ennyi a *Nagyítás* cselekménye: két percig tart, s ez a két perc 200 oldalra terjed. Ez alatt az idő alatt a regényíró szeme előtt és tudatában egy sor személy vonul el: egy tanár, egy egyetemista, egy szónok, egy házmersterné, egy néger, egy szerelmes férfi, egy idegen, aki először jár Párizsban. Mindezeknek az elképzelt vagy valódi, mostani vagy régi személyeknek az íróban és az utcán gondolataik, érzéseik vannak, s ún.

„mono-dialógusokban” jelennek meg a szerző tudatában. Ez a szavak nélküli beszélgetés a teljes magányt suggerálja — mondja az *Express* recenziója.

ZENEI ÖNARCKÉP

Ez év februárjában meghalt Fricsay Ferenc, korunk egyik legjobb karmestere. A *Der Monat* közli Fricsay önéletrajzi írását, melyet röviddel halála előtt készített a hamburgi Nonnen-Verlag kiadásában megjelenő *Zenei önarckép* (Das musikalische Selbstporträt) című mű számára.

Fricsay egy katonai karmester családjában született. Apja hetente 3—5 nyilvános hangversenyt adott, s műsorán a könnyűzenén kívül ott voltak Beethoven, Kodály és Bartók művei is. Amikor összeomlott a Monarchia, Magyarországon nem csökkent a zenei élet színvonala. Amikor Fricsay 12 éves volt, édesapja hegedülni tanította, majd egy év múlva beíratta a pesti Zeneművészeti Főiskolára. Később nemcsak hegedülni, hanem más hangszereket is tanult (klarinét, kürt, ütőhangszerek). Ekkor elhatározták, hogy Fricsay zeneszerzési szakra iratkozik a Zeneakadémián. Tizennégy éves korában letette a rendkívül nehéz felvételi vizsgát, s az Akadémián Dohnányi és Bartók voltak a zongoratanárai, zeneszerzést pedig Kodálytól, Sipostól és Weiner Leótól tanult. Közben tagja volt egy ifjúsági katonazenekarnak, nemsokára karmestere lett, s 1933-ban, 19 éves korában, már a szegedi katonazenekar karnagya.

A következő évtizedben egy határmenti parasztváros katonazenekarának karmestere, de, az ottani hagyományok szellemében, nem süllyedt vidékiességbe, elhagyatottságba. Átvette a város filharmonikus zenekarának vezényletét is. A zenekar évente hét hangversenyt adott 300 állandó hallgató előtt. 1944-ben, mikor Fricsay elhagyta Szegedet, már 12 hangversenyt adtak évente, s a hallgatók száma 1200-ra emelkedett. Fricsay közben a szegedi színház operazenekarát is vezényelte, de nemcsak a zenekart vezette, hanem gondoskodnia kellett a díszletekről és kellékekről is. Ennek a munkának a gyümölcsei később meg is mutatkoztak. Tudniillik a háború után, amikor Fricsay végre levethette a gyűlölt egyenruhát, csupán a zenének szentelte magát.

1945 januárjában, tizenhat nappal Budapest felszabadulása után, Fricsay vezényelt az első hangversenyen. Két év múlva Salzburgban vendégszerepelt, s még ugyanabban az évben a bécsi opera karnagya lett. Azután Berlinben megszervezte a RIAS híres zenekarát. 1952 óta állandóan hangversenykörúton volt Európában és Amerikában, s a világ legnagyobb, legismertebb karmesterei közé sorolták. Az egykori vidéki katonai karmester a legsubtilisabb zeneköltő, Mozart szubtilis tolmácsolója lett.

A megerőltető munka kikezdte egészségét: 1958 óta állandóan betegeskedett, mégis dolgozott. Zenei pályá-

futásának legmagasabb pontjára 1961-ben jut: az új berlini opera megnyitásán Mozart Don Juanját vezényli. Tudta azonban, hogy súlyos beteg, s csak csodával határos módon lábál ki a válságokból. Egy kritikus pillanataról ezt írja: „Ezekben a nehéz órákban megbékéltem Isten akaratával. Mert oly szép volt az életem, hogy meg tudnám érteni, ha vége kell hogy szakadjon — habár érzem, hogy még sok feladat vár rám.”

KENTAUR, A PEDAGÓGUS

A harmincegy éves John Updike, a *Rabbit, Run* című regény szerzője, igen előkelő helyet foglal el a mai amerikai prózairodalomban, írja a *The New York Times Book Review* abból az alkalomból, hogy *The Centaur* (A kentaur) címmel új regénye jelent meg. A cím persze a mitológiai kentaurra vonatkozik, melynek emberi feje és melle s állati alsó teste volt, s az emberi lény kettősségét szimbolizálta: a szellemit és az ösztönöset.

A mitológia szerint Kheirón, a legnemesebb kentaur, tanítója volt az istenek fiainak, akiket halandó asszonyok szültek. Egy újabb, kevésbé hiteles változat szerint Kheirón belekeveredett egy veszekedésbe a halandók között, s mérgezett nyíl fúródott testébe. Kínjában a halált kívánja, és Zeüsz meg is hallgatja kérését, mert Kheirón halálát elégtételnek tekinti Prométheusz bűnéért. Prométheusz, aki ellopta az istenektől a tüzet, az értelem szimbólumát, megszabadul láncaitól, Kheirónt pedig a csillagok közé küldi Zeüsz.

Ezt a mitológiai történetet mondja el klasszikus fegyelemmel új könyvében Updike, s ezzel párhuzamosan a XX. század szaggatott, élőbeszéd-stílusában meséli el George Caldwellnek, egy pennsylvaniai iskola tanárának sorsát. A tehetséges, de nem állhatatos pedagógust üldözi az iskola igazgatója (Zeüsz), vidékies felesége (Ceresz), fia, akinek művészi ambíciói vannak (Prométheusz), sőt saját, beteg teste is, mivel őt is eltalálja egy vásott diák nyila. Caldwell meghal, s halálos ágyánál fia végleg érett lesz és megszabadul a családi otthon béklyóitól.

A kritika szerint a párhuzamos cselekmény néha megterheli ugyan *A kentaurt* mint művészi alkotást, mégis szükség van olyan művészekre, mint Updike, „akik betöltik az egykori mítoszteremtők helyét, s a lét kegyetlenségéről és csodájáról a képzelet alkotóerejével adnak számot.”

SIMENON „KOMOLY” REGÉNYE

Évente vagy kétévenként, a szórakoztató regények mellett, egy „komoly” regényt is ír Georges Simenon. Legújabb „komoly” regényének címe *Les Anneaux de Bicêtre* (A bicêtre-i gyűrűk).

Simenon úgynevezett „komoly” regényei abban különböznek szórakoztató műveitől, hogy hiányzik belőlük az izgalmas cselekmény. *A bicêtre-i gyűrűk* cselekménye is csak lelki síkon folyik: a regény hőse, Henri Maugras, egy kórházi szobában akar a lelke mélyére hatolni. Maugras a szerencse gyermeke; a semmiből kezdte — egy étretat-i kishivatalnok fia volt — majd egy nagy párizsi lap főszerkesztője lett. Életének hatodik évtizedében már előkelő negyedben lakik, a víkendet pedig saját kastélyában tölti Párizs környékén. Házaselete nem boldog, mert második felesége egy fiatal, zilált idegzetű asszony, aki a szeszben keres vigasztalást, ha nehézségei támadnak. Maugras magánéletének keserű perceit úgy felejt el, hogy a pillanat élményének szenteli magát. A túlfeszítettségnek megvannak a maga veszélyei: egy társasvacsorán szívrohamot kap, és csak a bicêtre-i kórházban tér magához. Se beszélnie, se mozognia nem szabad, de értelmi képességei megmaradtak. Fájdalmas önvizsgálatnak veti alá magát, át lép egy láthatatlan határt, s egy másik világra kívánczik, de a betegség lassanként elmúlik, s Maugras, szinte akarata ellenére, visszatér az egészségesek világába. A lábadozás heteiben arra is jutott ideje, hogy egyfajta extázisban megvizsgálja és megértse régebbi hiúságát s a múlt egyes pillanatainak fontosságát. Felgyógyul, de már nem élhet úgy, mint mások.

Simenon „komoly” regényeinek sajátossága az ön-életrajzi jelleg. Nem nehéz megtalálni ezt a vonást *A bicêtre-i gyűrűkben* sem. Maugras ugyanazokat a helyeket kedveli, mint Simenon; a szerzőnek és hősének apja is kishivatalnok volt; Simenon fiatalkorában a *Gazette de Liège* kezdő riportere, akárcsak Maugras újságírói pályájának kezdetén; 1940-ben Simenonnak is rosszat jósoltak az orvosok, s habár a jóslatok nem váltak be, az író ugyanazokat a lelki vívódásokat ismerhette meg, mint a *Les Anneaux de Bicêtre* hőse. Simenon ugyanis gyakran úgy nyilatkozott, hogy ha nem volna író, szívesen lépett volna az orvosi pályára.

A párizsi *Arts* recenzense szerint *A bicêtre-i gyűrűk* nem elégíti ki Simenonnak azokat az olvasóit, akik a cselekményes regények szerzőjét látják benne. Ezek azzal vigasztalhatják magukat, hogy előveszik az író többi 166 regényének egyikét. Még válogatniuk sem kell, mondja a cikkíró, mert amit Simenon ír, az mindig jó.

CSAK EGY VARRÓTŰ MARADT

Paula Ludwig azok közé a német írók közé tartozik, akik legjobb éveiket emigrációban töltötték, s nevük lassan elpárolgott a köztudatból. Paula Ludwig 1900-ban született, 1953-ban tért vissza Németországba, s megkísérelte helyreállítani az elszakadt kapcsolatokat. 1960-ban jelent meg *Gedichte* (Versek) című kötete, válogatás az 1920 és 1958 között írt verseiből, s most egy különös könyvvel lépett az olvasók elé. A könyv címe *Träume* (Álmok). A költőnő tudniillik évtizedek óta jegyzi álmait. Tömören, precízen, élénken, hatásosan írta le őket. A *Welt und Wort* szerint írásai egy ösztönös költészet, vagy szórakoztató, groteszk, fantasztikus mesék benyomását keltik. Ízelítőül — szabad fordításban — íme néhány mazsola az *Álmokból*.

HÍD

Két fiatalembert láttam. Meglehető távolságban egymástól, egy ugrókötelet tartottak két végénél fogva. Rájöttem, hogy ez egy híd. De a két fiatalember nem tudta, hogy híd tartanak a kezükben.

B Ű C S Ű

Viselkedéséből éreztem, hogy el kell válnunk.
 — Útra készülsz?
 — Honnan tudod?
 — Egy éles fájdalom jelezte.
 — Hát te nem tudsz szenvedés nélkül szeretni?
 — Úgy csak a bölcsök szeretnek — de a bölcsök nem szeretnek.

L A K O D A L O M

Esküvőre induló fiatalokkal találkoztam, s megkérdeztem tőlük:
 — Esküvőre mennek?
 — Igen — válaszolták. — Az emlékek kedvéért meg-
 esküszünk.

C S O M A G O L Á S

Hosszú útra készültem, s csomagolnom kellett. Mindent eltéptem és eldobtam, amit feleslegesnek tartottam.

Amikor már mindent eltéptem és eldobtam, be akartam csomagolni a bőröndömet.

De már csak egy varrótűt találtam.

A BORZALMAK 1054 LAPJA

Jean Dutourd átlagos francia író, s a *Les Nouvelles Littéraires*-ben megjelenő naplójegyzetei is átlagos feljegyzések egy író műhelymunkájáról. Az az érdekes bennük, s azért emlékezünk meg itt róluk, mert klaszszikus módon mutatják be egy mű keletkezését — a kezdeti lelkesedéstől a beteljesedés fáradtságáig.

A *Les Horreurs de l'Amour* (A szerelem borzalmai) című regényről van szó, amely a napokban jelenik meg a Gallimard kiadásában. Dutourd-ban 1960-ban született meg a regény gondolata, hat hónapig hordozta magában a tervet, jegyzeteket készített, s kereste „a kulcsot, hogy bejusson a könyvbe”. A karácsonyi ünnepek alatt Montfrinben, Mansard nagy, fényűző kastélyában mindenfélét összeírt, többek között a guadeloupe-i ciklonról, melyről 12 évvel azelőtt Bloncourt mesélt neki. Ez volt a megfelelő kulcs. Nemcsak egy könyvé, hanem egy egész világé. „Ebben a regényben szakítok mindazzal, amit eddig írtam, a *Cézár komplexusától* (Complexe de César) az *Érző lélekig* (L'Âme sensible), s a jövőmbe lépek — mondja Dutourd. — Legalábbis azt hiszem. Úgy érzem, hogy teljes metamorfózison megyek át. Egy hónap óta úgy folyik bennem ez a könyv, mint egy nagy folyó, mint a Duna vagy a Szent Lőrinc. A tudatom és a tudatalattim összes folyói beletorkoltnak... Ha a dolgok úgy alakulnak, ahogy kívánom, azaz, ha 4-500 oldalt írok meg 5-6 hónap alatt, akkor ez a napló kissé intimebb lesz. Nincs jobb napló annál a könyvnél, melyet éppen írunk. Minden benne van, mégpedig a legjobb megvilágításban.” 1961. november 6-án ezt jegyzi fel az író: „A Borzalmak 552. oldala. Még 150, és befejezem. Ez a könyv olyan boldoggá tesz, mint eddig még egy sem... Semmi más nem érdekel. Sokat tanultam Dickenstől. Megtanultam például a regények legfontosabb titkainak egyikét: mindent meg kell magyarázni, s nem kell félni a terjengősségtől. Meg kell szabadulni attól a francia előítélettől, hogy röviden kívánunk írni. Persze könnyebb sürgönyözni, mint megírni egy hosszú levelet.” Aztán egy ideig semmit se jegyzett naplójába Dutourd. Napjai egyformán, kemény munkában teltek: reggel hatkor kelt, nemegyszer ötkor is, délig írt, délután a *Nouvelle Revue Française* szerkesztőségében dolgozott, s cikkeket írt a lapoknak — hetente kettőt-hármat. Egy reggel, decemberben, elájult, kórházba szállították; az orvosok megállapították, hogy teljesen kimerült, s pihenést ajánlottak neki. Munkáját mégis folytatta. 1962. július 17-én ezt jegyezte fel: „A Borzalmak 960. lapja. Úgy vagyok evvel a könyvvel, mint az aszszony, aki 20 hónapig ápol egy beteget, kitartóan, odaadással, s már csak egy kívánsága van: »Dögöljön már meg a beteg!«” Augusztus 9: „A Borzalmak 1000. lapja. Én meg ötszázat terveztem. Nem tudom, jó-e vagy rossz ez a könyv. Mindenesetre tudom, hogy ez a legjobb, amit csinálhatok.” Szeptember 9: „A Borzalmak 1040. lapja. Minél közelebb jutok a célhoz, annál nehezebben

megy . . . Az utolsó méterek a Mont Blanc csúcsa előtt.” 1962. szeptember 12-én írja meg az utolsó, 1054. oldalt, s az aláírja, hogy: Vége. — Az utolsó feljegyzés naplójában: „Ha egy terjedelmes művet fejezünk be, mellyel két évig együtt éltünk, egy pillanatig örülünk, de aztán erőt vesz rajtunk a szomorúság. Két évig sérthetetlenek voltunk, s most újra belekerülünk az élet zúgó áradatába. Ismét létezünk, azaz remélünk, szenvedünk, kívánunk, unatkozunk stb.”